

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-04
TEMURIYLAR DAVRIDA DAVLAT BOSHQARUVI TIZIMI**

Abdumóminova Dilafruz Davlatgeldiyevna

Termiz shahar 2-son texnikumi o'qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisdá Temuriylar davrida davlat boshqaruvi tizimining shakllanishi, markaziy va mahalliy boshqaruv organlari, harbiy-ma'muriy tuzilma, huquqiy tartibot, moliya va soliq siyosati hamda boshqaruvda adolat, intizom va meritokratiya tamoyillarining o'rni tahlil qilinadi. Amir Temur va uning vorislari davrida davlat boshqaruvi faqat harbiy kuchga tayangan tizim bo'lmagan, balki siyosiy markazlashuv, qonuniy tartib, diplomatik munosabatlar, yer-suv munosabatlari va ijtimoiy nazorat mexanizmlariga asoslangan murakkab boshqaruv modeli sifatida namoyon bo'lgan. Tadqiqotda Temuriylar boshqaruv tizimining tarixiy manbalardagi talqini, uning amaliy mexanizmlari va keyingi davlatchilik an'analariga ta'siri yoritiladi. Tezis IMRAD talablari asosida tuzilib, mavzu tarixiy-tahliliy yondashuv asosida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: emuriylar davlati, Amir Temur, davlat boshqaruvi, markaziy hokimiyat, devon, harbiy-ma'muriy tizim, adolat, soliq siyosati, suyurg'ol, mahalliy boshqaruv, Temur tuzuklari.

Kirish

Temuriylar davri Markaziy Osiyo tarixida siyosiy markazlashuv, davlat boshqaruvi madaniyati, harbiy intizom va diplomatik aloqalar rivojlangan muhim bosqich hisoblanadi. XIV asrning ikkinchi yarmida Movarounnahrda siyosiy tarqoqlik, mahalliy amirlar o'rtasidagi kurashlar va Chig'atoy ulusi merosidan qolgan boshqaruv inqirozi mavjud edi. Ana shunday murakkab sharoitda Amir Temur kuchli markazlashgan davlat barpo etdi. Bu davlat faqat istilolar natijasida kengaygan hududiy birlik emas, balki qat'iy boshqaruv tartibi, harbiy-siyosiy intizom va ma'muriy nazoratga asoslangan yirik siyosiy tizim edi.

Temuriylar davrida davlat boshqaruvi tizimi bir necha muhim omil asosida shakllandi. Avvalo, Amir Temur hokimiyatni markazlashtirishni davlat barqarorligining asosiy sharti deb bildi. Mahalliy hukmdorlar, qabila boshliqlari va harbiy amirlarning mustaqil harakat qilish imkoniyatlari cheklab borildi. Shu bilan birga, ular butunlay yo'q qilinmadi, balki davlat xizmatiga jalb qilindi. Bu siyosat boshqaruvda muvozanatni saqlashga xizmat qildi. Ikkinchi muhim omil — harbiy

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-04**

tizim bilan ma'muriy boshqaruvning uzviy bog'liqligi edi. Temuriylar davlatida harbiy kuch davlatning asosiy tayanchi bo'lib, viloyatlar boshqaruvi, xavfsizlik, soliq yig'imi va tartibni saqlashda ham muhim rol o'ynadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, Temuriylar davri boshqaruv tizimi o'zbek davlatchiligi tarixida markazlashgan hokimiyat, qonuniy tartib va boshqaruv madaniyati rivojining muhim namunalaridan biridir. Bu tizimni o'rganish orqali o'rta asr Sharq davlatchiligining ichki mexanizmlarini, hukmdor va amaldorlar munosabatini, harbiy-ma'muriy boshqaruvning ustuvor jihatlarini hamda adolat g'oyasining siyosiy ahamiyatini chuqurroq anglash mumkin.

Ushbu tezisning maqsadi Temuriylar davrida davlat boshqaruvi tizimining tarkibiy tuzilishi, asosiy tamoyillari va amaliy faoliyatini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda markaziy hokimiyat, devon tizimi, mahalliy boshqaruv, harbiy tashkilot, sud-huquq tizimi va moliyaviy boshqaruvning o'zaro bog'liqligi ochib beriladi.

Methodology

Tadqiqot tarixiy-tahliliy, qiyosiy va tizimli yondashuvlar asosida olib borildi. Tarixiy-tahliliy usul Temuriylar davrida davlat boshqaruvi tizimining shakllanish jarayonini davr sharoiti bilan bog'lab o'rganish imkonini beradi. Chunki Amir Temur yaratgan boshqaruv modeli o'z-o'zidan paydo bo'lmagan; u Chig'atoy ulusi davridagi siyosiy an'analar, turkiy-mo'g'ul harbiy tartibi, islomiy huquqiy qarashlar va Movarounnahrning mahalliy boshqaruv tajribasi asosida shakllangan.

Qiyosiy yondashuv orqali Temuriylar boshqaruv tizimi undan avvalgi va keyingi davlatlar boshqaruvi bilan solishtirildi. Xususan, Chig'atoy ulusi davridagi tarqoqlik bilan Temuriylar davridagi markazlashuv o'rtasidagi farqlar, shuningdek, Temuriylar boshqaruv tajribasining Shayboniylar va keyingi o'zbek xonliklari davridagi ayrim boshqaruv an'alariga ta'siri umumiy tarzda baholandi.

Tizimli yondashuv esa davlat boshqaruvining alohida qismlarini bir-biridan ajratib emas, balki yagona siyosiy mexanizm sifatida o'rganishga xizmat qildi. Masalan, harbiy boshqaruvni moliya tizimisiz, mahalliy boshqaruvni soliq siyosatisiz, markaziy hokimiyatni esa sud-huquq tartibotisiz to'liq tushunib bo'lmaydi. Shu sababli tadqiqotda Temuriylar davlati boshqaruvi markaziy hokimiyat, harbiy tuzilma, devon ishlari, yer egaligi, soliq, sud va diplomatiya kabi o'zaro bog'liq yo'nalishlar asosida tahlil qilindi.

Manba sifatida "Temur tuzuklari", Sharafuddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma", Nizomiddin Shomiyning tarixiy asarlari, Ibn Arabshoh ma'lumotlari hamda zamonaviy tarixshunoslikdagi ilmiy tadqiqotlardan foydalanildi. Bunda bir tomonlama

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-04**

ulug'lash yoki keskin inkor qilishdan qochib, boshqaruv tizimini tarixiy sharoit mahsuli sifatida baholashga e'tibor qaratildi.

Results

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Temuriylar davrida davlat boshqaruvi qat'iy markazlashgan hokimiyatga asoslangan bo'lsa-da, uning ichki tuzilmasi ko'p bosqichli va murakkab edi. Davlatning eng yuqori siyosiy rahbari hukmdor hisoblangan. Amir Temur davrida barcha muhim siyosiy, harbiy, diplomatik va moliyaviy qarorlar markaziy hokimiyat nazorati ostida qabul qilingan. Hukmdorning siyosiy mavqei nafaqat harbiy g'alabalar, balki adolatni ta'minlash, tartib o'rnatish va davlat manfaatlarini himoya qilish qobiliyati bilan ham belgilangandi.

Markaziy boshqaruvda dargoh va devon tizimi muhim o'rin tutgan. Dargoh hukmdor saroyi va oliy siyosiy qarorlar markazi sifatida faoliyat yuritgan. Devon esa davlat ishlarini yurituvchi ma'muriy apparat bo'lib, unda moliya, soliq, yozishmalar, diplomatik aloqalar, harbiy ta'minot va boshqa sohalar bo'yicha maxsus amaldorlar faoliyat ko'rsatgan. Devon tizimining mavjudligi Temuriylar davlatida boshqaruv faqat shaxsiy buyruqlarga emas, balki ma'lum ma'muriy tartib va yozma ish yuritishga ham asoslanganini ko'rsatadi.

Mahalliy boshqaruvda viloyatlar, shaharlar va tumanlar muhim ma'muriy birliklar sifatida faoliyat yuritgan. Katta hududlar shahzodalar, amirlar yoki ishonchli noiblar tomonidan boshqarilgan. Biroq ularga to'liq mustaqillik berilmagan. Markaziy hokimiyat muntazam ravishda ularning faoliyatini nazorat qilib turgan. Viloyat boshliqlari soliq yig'imi, tartibni saqlash, qo'shin yetkazib berish va markaziy farmonlarni bajarish uchun javobgar bo'lgan. Bu tizim bir tomondan mahalliy boshqaruvni tezkor yuritishga yordam bergan, ikkinchi tomondan markazdan uzoq hududlarda mustaqillik kayfiyatining kuchayish xavfini ham tug'dirgan.

Temuriylar boshqaruvining eng kuchli jihatlaridan biri harbiy-ma'muriy tizim edi. Amir Temur qo'shin tuzilishini o'nlik, yuzlik, minglik va tumanlik asosida tashkil qilgan. Bu tizim qo'shin boshqaruvini soddalashtirgan, intizomni kuchaytirgan va harbiy safarbarlikni tezlashtirgan. Harbiy boshliqlar faqat jang maydonida emas, balki ayrim hollarda ma'muriy boshqaruvda ham muhim vazifalarni bajargan. Biroq bu holat boshqaruvning harbiylashuviga ham olib kelgan. Davlat barqarorligi kuchli hukmdor shaxsiga va qo'shin sadoqatiga katta darajada bog'liq bo'lib qolgan.

Soliq va moliya tizimi davlat boshqaruvining asosiy tayanchlaridan biri edi. Yer egaligi, dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiqdan olinadigan daromadlar davlat xazinasining muhim manbai bo'lgan. Temuriylar davrida savdo yo'llari xavfsizligini ta'minlashga katta ahamiyat berilgan. Samarqand, Hirot, Buxoro,

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-04**

Shahrisabz kabi shaharlarda iqtisodiy va madaniy hayot rivojlangan. Bu holat boshqaruv tizimining faqat harbiy yurishlarga emas, balki iqtisodiy barqarorlikka ham tayanishini ko'rsatadi.

Sud-huquq tizimida islom huquqi, ya'ni shariat qoidalari muhim o'rin tutgan. Qozilar, muftiylar, ulamolar va diniy mansabdorlar jamiyatdagi nizolarni hal qilish, meros, nikoh, savdo va boshqa huquqiy masalalarda qaror chiqarishda ishtirok etgan. Shu bilan birga, davlat tartibotiga oid masalalarda hukmdor farmonlari va siyosiy zarurat ham katta ahamiyatga ega bo'lgan. "Temur tuzuklari"da davlat boshqaruvida adolat, tartib, mas'uliyat va amaldorlarni nazorat qilish g'oyalari alohida ta'kidlanadi.

Discussion

Temuriylar davrida davlat boshqaruvi tizimini baholashda bir muhim jihatni unutmaslik kerak: bu tizim zamonaviy byurokratik davlat modeli emas, balki o'rta asr harbiy-siyosiy imperiyasi sharoitida shakllangan boshqaruv mexanizmi edi. Shuning uchun uni bugungi ma'nodagi konstitutsiyaviy boshqaruv, vakillik organlari yoki institutsional mustaqillik mezonlari bilan baholash noto'g'ri bo'ladi. Uning kuchi markazlashgan hokimiyat, harbiy intizom, amaldorlar nazorati va hukmdorning siyosiy irodasida namoyon bo'lgan.

Amir Temur boshqaruv tizimining eng muhim yutug'i siyosiy tarqoqlikka barham berib, yirik hududda nisbatan yagona boshqaruv tartibini o'rnatganidir. Bu tartib savdo yo'llarining tiklanishi, shaharlarning rivojlanishi, me'morchilik va ilm-fanning taraqqiy etishiga zamin yaratdi. Samarqandning poytaxt sifatida yuksalishi ham aynan kuchli markaziy boshqaruv va iqtisodiy resurslarni safarbar etish siyosati bilan bog'liq edi.

Biroq tizimning zaif tomonlari ham bor edi. Eng asosiy zaiflik — boshqaruvning hukmdor shaxsiga haddan tashqari bog'liqligi. Amir Temur hayotligida davlat boshqaruvi qat'iy nazoratda bo'lgan bo'lsa, uning vafotidan keyin vorislar o'rtasidagi kurashlar kuchaydi. Bu holat Temuriylar boshqaruv tizimida hokimiyat almashinuvi masalasi yetarlicha barqaror institutlashmaganini ko'rsatadi. Shahzodalar va amirlar o'rtasidagi raqobat markaziy hokimiyatni zaiflashtirgan.

Yana bir muhim masala — suyurg'ol va yer egaligi tizimining ikki tomonlama xususiyatidir. Suyurg'ol ayrim xizmatlari uchun shahzodalar, amirlar va harbiylarga berilgan yer yoki daromad manbai bo'lib, davlat xizmatiga rag'bat yaratgan. Lekin vaqt o'tishi bilan bunday yer egaligi mahalliy kuchlarning mustaqilligini oshirishi, markaziy hokimiyat daromadlarini kamaytirishi va siyosiy tarqoqlikka sabab bo'lishi mumkin edi. Demak, bu tizim qisqa muddatda samarali bo'lgan, ammo uzoq muddatda xavfli siyosiy omilga aylanish ehtimoli yuqori edi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-04**

Temuriylar boshqaruvida adolat g'oyasi alohida o'rin egallagan. Amir Temur o'z siyosiy tajribasida amaldorlarni nazorat qilish, xalqdan ortiqcha soliq undirishga yo'l qo'ymaslik, harbiy intizomni saqlash va davlat mulkini himoya qilishga e'tibor bergan. Lekin tarixiy haqiqat shuki, yirik imperiya sharoitida barcha hududlarda adolatli boshqaruvni bir xil darajada ta'minlash oson bo'lmagan. Markazdan uzoq viloyatlarda mahalliy amaldorlarning suiiste'mollari, soliq bosimi yoki siyosiy noroziliklar yuzaga kelishi mumkin edi.

Temuriylar boshqaruv tizimining yana bir ahamiyatli jihati — ilm-fan, madaniyat va shaharsozlikni davlat siyosatining tarkibiy qismiga aylantirganidir. Ayniqsa, Shohrux va Ulug'bek davrida boshqaruvda nisbatan barqarorlik, ilmiy muhit va madaniy taraqqiyot kuchaydi. Hirot va Samarqand Temuriylar davrining siyosiy, ilmiy va madaniy markazlariga aylandi. Bu esa davlat boshqaruvi faqat harbiy yurishlar bilan cheklanmaganini, balki madaniy legitimlikni ham yaratishga xizmat qilganini ko'rsatadi.

Conclusion

Temuriylar davrida davlat boshqaruvi tizimi o'z davri uchun yuqori darajada tashkil etilgan, markazlashgan va intizomga asoslangan siyosiy-ma'muriy model edi. Uning asosiy tayanchlari kuchli hukmdor hokimiyati, devon tizimi, harbiy-ma'muriy tartib, soliq-moliya boshqaruvi, mahalliy hokimlar nazorati va shariatga asoslangan sud-huquq tizimidan iborat bo'lgan. Amir Temur bu tizim orqali Movarounnahrda siyosiy tarqoqlikni bartaraf etdi, yirik imperiyani boshqarish uchun zarur bo'lgan ma'muriy mexanizmlarni shakllantirdi va davlat xizmatida tartib-intizomni kuchaytirdi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Temuriylar boshqaruvi kuchli markaziy hokimiyat va harbiy salohiyatga tayangan bo'lsa-da, unda iqtisodiy boshqaruv, diplomatiya, huquqiy tartib va madaniy siyosat ham muhim o'rin tutgan. Davlatning muvaffaqiyati ko'p jihatdan hukmdorning shaxsiy salohiyati, amaldorlarni tanlash va nazorat qilish qobiliyati, harbiy kuchni boshqarish mahorati hamda soliq-moliya tizimini tartibga solish imkoniyatiga bog'liq bo'lgan.

Shu bilan birga, Temuriylar boshqaruv tizimining muammoli jihatlari ham mavjud edi. Hokimiyat almashinuvi mexanizmining zaifligi, shahzodalar o'rtasidagi siyosiy raqobat, suyurg'ol tizimining markaziy hokimiyatga uzoq muddatli xavfi va boshqaruvning hukmdor shaxsiga kuchli bog'liqligi keyinchalik davlatning zaiflashishiga sabab bo'lgan. Demak, Temuriylar davlati kuchli boshqaruv tajribasini yaratgan bo'lsa-da, bu tizim to'liq institutsional barqarorlikka ega emas edi.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI
VOLUME-3, ISSUE-04**

Umuman olganda, Temuriylar davrida davlat boshqaruvi tizimi o'zbek davlatchiligi tarixida muhim siyosiy maktab vazifasini bajargan. Bu davr tajribasi markazlashgan hokimiyat, adolatli boshqaruv, harbiy intizom, iqtisodiy nazorat va madaniy siyosat uyg'unlashganida davlat qudrati ortishini ko'rsatadi. Shu sababli Temuriylar boshqaruv tizimini o'rganish bugungi tarixshunoslik, davlatchilik an'analari va siyosiy madaniyatni anglash uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Temur tuzuklari. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991.
2. Sharafuddin Ali Yazdiy. Zafarnoma. — Toshkent: Sharq, 1997.
3. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. — Toshkent: O'zbekiston, 1996.
4. Ibn Arabshoh. Amir Temur tarixi. — Toshkent: Mehnat, 1992.
5. Bartold V. V. Sochineniya. Tom II. Chast 2. — Moskva: Nauka, 1964.
6. Manz B. F. The Rise and Rule of Tamerlane. — Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
7. Ahmedov B. O'zbekiston tarixi manbalari. — Toshkent: O'qituvchi, 2001.
8. Azamat Ziyov. O'zbek davlatchiligi tarixi. — Toshkent: Sharq, 2000.
9. Mo'minov I. Amir Temurning O'rta Osiyo tarixida tutgan o'rni va roli. — Toshkent: Fan, 1993.
10. Rtveladze E., Saidov A. Amir Temur dunyo tarixida. — Toshkent: O'zbekiston, 1996.